

PRZEWODNIK PO ŚWIĄTYNIACH WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO

A. M. Кулагін, *Каталіцкія храмы на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 2001 ss. 216; A. M. Кулагін, *Праваслаўныя храмы на Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 2001 ss. 328

Wielki proces przemian politycznych od dekady dokonujących się w naszej części Europy wywarł swój znaczący wpływ również na środowiska historyków z krajów do niedawna wchodzących w skład Związku Radzieckiego. Z ubolewaniem należy zaznaczyć, że zaangażowanie niektórych naukowców w bieżące życie polityczne swoich krajów zaowocowało pojawieniem się wielu publikacji nierzetelnych. Często dla udowodnienia swoich racji i zaspokojenia zapotrzebowania społecznego fałszowano historię, w koniunkturalny sposób interpretowano fakty z przeszłości. Na terenie państw, których ziemie dawniej wchodziły w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów liczne wystąpienia miały charakter zdecydowanie antypolski. Wspomniane zjawiska negatywne swoje apogeum osiągnęły w pierwszej połowie lat 90-tych. Obecnie występują zdecydowanie rzadziej. Coraz liczniejsze publikacje badaczy białoruskich, litewskich i ukraińskich o wspólnej przeszłości mówią w sposób obiektywny, a odmiennością spojrzenia prowokują do twórczej dyskusji historyków zajmujących się problematyką dziejów Europy środkowowschodniej.

„Pierestrojka” objęła również licznych badaczy białoruskich, którzy mimo trudności starają się przełamywać ramy do niedawna wszechobecnej metodologii marksistowskiej. Wyrazem nowych prądów i dążeń do niezależności naukowej są stale podnoszące swój poziom wydawane w Mińsku czasopisma „Спадчына” i „Беларускі Гістарычны Агляд”, oraz wiele innych periodyków lokalnych skupiających badaczy z mniejszych ośrodków. Wśród tych ostatnich należy wymienić ukazujące się w Brasławiu „Браслаўскія Сшыткі”, których tom 2 z roku 1997 w całości poświęcony jest kościelnym dziejom Brasławszczyzny.

Dzieło A. M. Kułagina wpisuje się w nowy nurt historiografii białoruskiej. Autor, znany już wcześniej z publikacji z zakresu historii sztuki¹, zebrał w dwóch tomach informacje o kościołach i cerkwiach położonych na terenie obecnej Białorusi.

Tom poświęcony kościołom, klasztorom i kaplicom rzymskokatolickim zawiera blisko 700 encyklopedycznych haseł omawiających poszczególne obiekty. Hasła ułożone w porządku alfabetycznym według nazw miejscowości składają się z trzech części; nazwy miejscowości, obłasti — rejonu (województwo — gmina) oraz nazwy i opisu obiektu. Książka podzielana została na dwie zasadnicze części; w pierwszej opisano budowle istniejące, w drugiej, zatytułowanej *Utracone dziedzictwo*, świątynie nieistniejące. Różna jest wielkość haseł. Najobszerniejsze, liczące kilka stron tekstu, poświęcono świątynom grodzieńskim (s. 40–52), mińskim (s. 96–100), nieświeskim (s. 112–116), pińskim (s. 122–125), połockim (s. 125–127) i słonimskim (141–145). Nieco krótsze opisy posiadają obiekty sakralne Borun (s. 13–14), Budślavia (s. 17–19), Druj (s. 58–59), Mohylewa (s. 92–93) i Nowogródka (s. 107–108). Najkrótsze hasła, występujące jedynie w drugiej części pracy, zajmują zaledwie jedną linijkę tekstu (ok. 50 przypadków). Tak szczupły opis posiada np. klasztor mariańskich w Witebsku (s. 171) i klasztor franciszkanów w Dziśnie (s. 176). Tak jest również w przypadku klasztoru dominikanów w Klimowiczach na Mohylewszczyźnie. *Założony w 1626 r., skasowany w 1832 r.* — to cała treść hasła (s. 182). O podobnym obiekcie w Łohojsku do-

¹ A. Kułagin, *Ambony rokokowe w kościołach na Białorusi*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1988 nr 1–2 s. 121–127; A. H. Кулагін, *Архитектура и искусство рококо в Белоруссии*, Мінск 1989; A. M. Кулагін, *Шэдэўры архітэктуры ракако*, Мінск 1991; A. M. Кулагін, *Адраджэнне готыкі*, Мінск 1993.

wiadujemy się jedynie, że był wzmiankowany w roku 1796 (s. 183). Niezwykle skąpe są informacje o nieistniejących kościołach i klasztorach z Nowogródka (s. 189). Znakomita większość opisów nie przekracza swą objętością strony znormalizowanego maszynopisu. Dla przybliżenia wartości merytorycznej typowego hasła przedstawię krótko opis kościoła pod wezw. Matki Boskiej Różańcowej w Sołach (s. 147). Miejscowość tą wybrałem również ze względu na pamięć o osobie urodzonego w niej ks. Jana Kurczewskiego (1854–1917), historyka, znakomitego badacza dziejów diecezji wileńskiej.

Kościół we wsi Soły (rejon smorgoński grodzieńskiej obłasti) jest położony w centrum miejscowości. Został zbudowany z cegły w latach 1926–1934 według projektu architekta A. Łubanowicza ze środków parafian (540 tys. zł). Nadzór nad budową sprawował Bonifacy Trachniewicz.

Pierwszy kościół wzniesiony został przed rokiem 1598 kiedy to został uposażony przez żonę K. Radziwiłła wojewody wileńskiego. W roku 1620 nadania na rzecz kościoła w Sołach dokonał wojewoda połocki Jan Kiszka i jego żona Krystyna z Druckich–Sokolińskich. W roku 1624 fundusz powiększył właściciel majątku Kuszłany Samuel Adamowicz Dziadowicz. Kościół został zniszczony w roku 1656 a następnie odbudowany. W roku 1812 spłonął. W roku 1849 wzniesiono nowy kościół, który został poświęcony w roku 1853 przez biskupa Wacława Żylińskiego. W początku XX wieku wzniesiono nową, drewnianą świątynię.

Następnie autor kreśli 12–zdaniowy opis architektoniczny modernistycznej budowli wzniesionej w latach 1926–1934. Treść hasła została uzupełniona barwną fotografią obiektu.

Podobną konstrukcję i zawartość merytoryczną posiada znakomita większość opisów zawartych w prezentowanym dziele. Należy zaznaczyć, że w warstwie historycznej zawartość hasła nie wykracza poza ustalenia poczynione przez wspomnianego ks. Jana Kurczewskiego. Kułagin nawet nieco okroił informacje wprowadzone do obiegu naukowego blisko sto lat temu². Brak imienia (Halszka–Elżbieta) żony Krzysztofa „Pioruna” Radziwiłła, brak także nazw folwarków (Wierbuszki i Judziszki z łakami nad rzeką Oszmianą) nadanych przez Dziadowicza, czy jak chce Kułagin — Dziadowicza. Informacja, że

² J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912 s. 197.

kościół w roku 1656 zniszczyli Rosjanie może wydawać się oczywista, brak natomiast wzmianki o budownictwie (ks. Piotr Żyliński), który w roku 1849 kosztem własnym i parafian odbudował drewnianą świątynię.

Szczególną wartość posiada druga część książki Kułagina. Autor przedstawił w niej ponad 300 budowli już nieistniejących. W tej części pracy hasła są zwykle mniej rozbudowane. Jak wspomniano, jest to czasem zaledwie jednowersowa wzmianka. Często opis obiektu mieści się w kilku zdaniach. Ze względu na fakt, że opisywanych w tej części pracy obiektów już nie ma, niezwykle ważną rolę odgrywa zestaw ilustracji. Jego trzon stanowi blisko 50 fotografii wykonanych w końcu XIX i pierwszej poł. XX wieku. Na zdjęciach widnieją świątynie, których istnienie przerwała wojna (1939 r. — Starojenia i Starosiele, 1940 r. — Stołpce, s. 199) lub barbarzyńska decyzja o wysadzeniu w powietrze podjęta przez władze komunistyczne (1961 r. — Fara Witoldowa w Grodnie, s. 174). Fotografie uzupełniono rycinami Napoleona Ordy i rysunkami elewacji zrekonstruowanymi na podstawie projektów.

Przy opracowywaniu tak rozległego materiału autor nie ustrzegł się usterek. Kościół parafialny w Lyntupach nosi wezwanie Wniebowzięcia NMP, św. Andrzeja Ap. i św. Jerzego a nie św. Andrzeja Boboli jak podaje Kułagin (s. 90). Informację o kościele pod wezw. Matki Boskiej Różańcowej w Jeziorach autor umieścił w dziale poświęconym obiektom nieistniejącym, wspomniął jednak o trwających pracach budowlanych (s. 160). Przed kilku laty odbudowa została zakończona a świątynia ponownie służy wiernym. A. M. Kułagin umieszczając notatkę o świątyni w Dawidgródku wśród obiektów nieistniejących informuje, że kościół pod wezw. Bożego Ciała po kolejnym pożarze w roku 1890 nie został odbudowany (s. 175). Rzeczywiście w funkcjonowaniu kościoła dawidgródzkiego nastąpiła długoletnia przerwa. Nowa świątynia powstała w latach 30. XX w. dzięki staraniom miejscowej jednostki Korpusu Ochrony Pogranicza. Budynek, w latach komunizmu pozbawiony wieży i zamieniony na klub (świetlica, dyskoteka), stoi do dziś.

W omawianym tomie nie znajdujemy informacji o karmelitańskim kościele pod wezw. Wniebowzięcia NMP i Świętej Trójcy w Głębokim, ani o pijarskiej świątyni pod wezw. św. Józefa Kalasantego w Lidzie. Brak także notatki o bernardyńskich kościołach w Mozyrzu

i Pińsku, oraz o należącej do bernardynek świątyni w Mińsku. Wymienione obiekty w wieku XIX zostały odebrane katolikom i zamienione na cerkwie prawosławne. Ze względu na fakt, że również dziś służą Kościołowi wschodniemu autor uznał za stosowne zaprezentowanie ich w tomie poświęconym świątynom prawosławnym (s. 58, 114, 123, 159, 132–133).

Tom prezentujący cerkwie, klasztory i kaplice należące do Kościoła prawosławnego jest obszerniejszy niż dzieło omawiające katolickie obiekty sakralne. Autor zebrał w nim ponad 1700 haseł, które opatrzył blisko 700 ilustracjami. Hasła posiadają taki sam układ i konstrukcję jak w tomie omówionym wyżej. Utrzymano również podział na dwie części — pierwszą poświęcono obiektom zachowanym do dziś, drugą nieistniejącym. Wśród ilustracji, szczególnie w drugiej części dzieła, wyróżniają się fotogramy autorstwa Jana Bałzunkiewicza wykonane w początku XX w. Wobec zniszczeń jakie w latach komunizmu dotknęły obiekty sakralne na Białorusi trudno przecenić ich ogromną wartość dokumentacyjną.

Omawiany tom, mimo że w założeniu ma prezentować prawosławne budownictwo sakralne w pewnej mierze ukazuje także dorobek architektoniczny Kościoła katolickiego — unickiego i rzymskiego. To do dziś widoczny ślad carskiej polityki wyznaniowej na zabranych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej.

Szczególną zaletą obu tomów jest prezentacja, obok zabytków architektury sakralnej znajdujących się w znanych ośrodkach życia religijnego, także świątyń położonych w małych miasteczkach i wsiach, oraz kaplic cmentarnych a nawet przydrożnych kapliczek. Należy podkreślić, że wydanie tematycznych encyklopedii poświęconych budowlom sakralnym jest na Białorusi zjawiskiem nowym. We wcześniejszych wydawnictwach encyklopedycznych poświęconych historii i kulturze informacje o wybitnych dziełach architektury sakralnej chętnie przeplatano opisami pomników wodza rewolucji i miejsc pamięci z lat ostatniej wojny³. Starannie wydane książki zostały zaopatrzone w bibliografię i słowniki terminologiczne.

Dzięki 30-letniej pracy autora zyskałszy swoisty przewodnik po obiektach sakralnych części dawnego Wielkiego Księstwa Litewskie-

³ Por. np.: *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, Мінск 1986.

go znajdujących się na terenie obecnej Białorusi. A. M. Kułagin w encyklopedycznym zarysie zaprezentował aktualny stan zachowania architektonicznej spuścizny obu Kościołów. To szczególnie ważne dla odbiorców w Polsce. Często można odnieść wrażenie, że nasza wiedza o terenach położonych na wschód od obecnej granicy państwowej została „zamrożona” przed z górą półwieczem. Omawiane prace nie zastąpią studiów z zakresu historii, historii sztuki i architektury, jednak dzięki temu, że stanowią swoisty przegląd materialnych dokonania Kościoła na Wschodzie mogą być doskonałą inspiracją do podejmowania nowych tematów badawczych.